

321.01(477)(082)

У45

УКРАЇНА І СВІТ

Збірник наукових праць

УДК 321.01+327+940 [477]

ББК 63.3 (2)

У 45 **Україна і світ:** Збірник наукових праць. – Кривий Ріг:
Видавничий дім, 2005. – 240 с.

Автори статей, розміщених у збірнику, розглядають проблеми історичної спадщини України, сучасного політичного та соціального стану в державі, методології та методики їх наукового вивчення, шкільного та вузівського викладання історичних і суспільних дисциплін. Основу збірника склали праці, найважливіші положення яких були виголошені на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Україна і світ" (Кривий Ріг, 25 жовтня 2005 р.)

Для науковців, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться минулим та сучасним держави.

ISBN 966-7997-41-3

Редколегія:

Андруцишин Б. І., доктор історичних наук, професор, м. Київ

Борисенко В. Й., доктор історичних наук, професор, м. Київ

Дробот І. І., доктор історичних наук, професор, м. Київ

Камчугова І. Д., доктор історичних наук, професор, м. Кривий Ріг

Комаров В. О., доктор педагогічних наук, професор, м. Кривий Ріг

Панченко П. П., доктор історичних наук, професор, м. Київ

Рецензенти:

Ветохіна В. О., кандидат історичних наук, доцент

Дацюк Т. К., кандидат історичних наук, доцент

Затверджено до друку Вченою радою Криворізького державного педагогічного університету (протокол №4 від 10.11.05).

© КДПУ, 2005.

ЗМІСТ

Передмова	5
✓ Андросова Д. О. Образ жінки-науковця: до постановки проблеми	6
Барабаш Н. О. Співвідношення термінів “соціальний капітал” та “історична пам'ять” при вивченні історії українських старшинсько- пняхетських родів	10
✓ Батрак О. П. Русько-візантійський конфлікт середини 40-х рр. XI ст. в контексті церковної політики Ярослава Мудрого	13
✓ Богатирьова Г. А. Роль художньо-естетичної підготовки майбутніх педагогів у контексті реалізації нових моделей освіти	32
Вегерчуж С. М. Бродники та галицькі вигнанці: проблема етнічного і соціального походження	39
✓ Дояр Л. В. Комуністична політизація освіти в УРСР (перша половина 20-х років XX століття)	46
✓ Дядюк А. М. Трансформації в масовій свідомості українського соціуму	52
✓ Желіба О. В. Основні напрямки краєзнавчо-пошукової роботи	58
Журба Л. В. Проблемні ситуації та способи їх створення на уроках новітньої історії України	63
✓ Задорожна Л. В. Спогади “дітей війни” як джерело історичних знань	76
Ковальова С. Г. Правовий статус українських земель та їхнього населення в складі Великого князівства Литовського	83
✓ Кожухар В. І. Історія становлення політико-владних структур в Україні та Польщі в постсоціалістичний період	90
Кожухар О. І. Історія формування громадянського суспільства в Україні й країнах Центрально-Східної Європи (90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.)	98
✓ Комаров В. О. Що таке історичне мислення?	111

12. Макеєв С. Україна: громадянська свідомість і політична участь населення // Політична думка. – 2000. – № 2.
13. Ошищенко О. Громадянське суспільство: тенденції становлення // Наука і суспільство. – 2002. – № 1-2.
14. Пащенко В. І. Неурядові організації: перспективи розвитку (методологія дослідження) // Трибуна. – 2004. – № 11-12.
15. Рудич Ф. Громадянське суспільство в Україні: віражі і перспективи сходження // Віче. – 2004. – № 6.
16. Скрипчиук О. Вплив інститутів громадянського суспільства на становлення і розвиток демократичного політичного режиму // Право України. – 2001. – № 5.
17. Соколов В., Рябіка В. Громадянське суспільство. Дійові особи та виконавці // Віче. – 2003. – № 4.
18. Степаненко В. Українське громадянське суспільство. «Помаранчева» стадія становлення // Віче. – 2005. – № 2.
19. Терлецька І. В. Партійна система сучасної України: основні риси, тенденції, перспективи розвитку // Грані. – 2005. – № 3.
20. Центрально-Восточная Европа во второй половине XX века. В 3 т. – Т.3: Трансформации 90-х годов. – Ч. 1. – М., 2002.

Комаров В. О.

ЩО ТАКЕ ІСТОРИЧНЕ МИСЛЕННЯ?

Слід відзначити, що в останні десятиліття в напрямку розвитку творчих здібностей школярів як у педагогічній теорії, так і в практиці навчання зроблено чимало. Але питання розвитку історичного мислення потребує подальшого ґрунтовного дослідження. Що ж таке історичне мислення і якими шляхами воно розвивається?

Добре відомо, що навчально-пізнавальна діяльність учня починається з чуттєвого сприйняття навчального матеріалу під час викладу вчителя або читання підручника. Потім починає працювати абстрактне мислення. Воно здійснює певну перебудову вже сприйнятого навчального матеріалу. Завершенням же цього процесу є застосування знань на практиці. Воно може відбуватися в різних формах. Це може бути й усна відповідь учня, і виконання творчого завдання, і графічні роботи та інше.

При цьому та інформація, яку відтворює учень часто не збігається з тим, що повідомляв вчитель або написано у підручнику. Так виникає враження, що учень не вивчив. Насправді ж причини

такого становища набагато глибші. Справа в тому, що під час розумової діяльності часто порушуються найважливіші умови опрацювання навчального матеріалу. Якщо спробувати проаналізувати процес мислення, то з'ясується, що засвоєння навчального матеріалу проходить дуже складний шлях.

Після того, як учень прослухав розповідь вчителя, або прочитав підручник, у його свідомості з'являється щось неконкретне. Це є перше враження. Воно являє собою хаотичну картину зв'язків та взаємодій між конкретними історичними фактами та явищами. Таким чином, після первинного знайомства з навчальним матеріалом учень здатен скласти лише загальну картину того, що вивчається. Тут окремі факти, подробиці, навіть найсуттєвіші зв'язки знаходяться до певної міри на другому плані. Практика навчання доводить, що під час первинного опрацювання навчального матеріалу учні звертають увагу на яскраві факти, навіть якщо вони мають другорядне значення.

Лише потім, коли первина картина складеться, до роботи береться абстрактне мислення. Саме воно виявляє найсуттєвіші зв'язки між окремими частинами навчального матеріалу. Але для того, щоб це зробити, учень повинен "вирвати" ці факти з їх первинних зв'язків та розглянути кожний з них окремо, так би мовити, ізольовано від інших. І лише потім відбувається збирання до купи всіх осмислених фактів. Так знову виникає цілісна картина, але вже логічно опрацьованого навчального матеріалу. Тут первинні зв'язки між окремими частинами навчального матеріалу вже розірвані та замінені новими. Саме звідси і виникає враження, що навчальний матеріал опрацьовано учнем явно недостатньо.

Щоб уникнути такому становищу, треба не тільки дотримуватися закономірностей формування історичного мислення, а й привести весь навчальний матеріал у відповідність до нього. Учні доводять, що мислення, у тому числі й історичне виникає тільки тоді, коли учень стикається з ситуацією, яку можна розв'язати тільки за допомогою певних теоретичних міркувань. Такі ситуації називають проблемами.

Конкретним втіленням проблемних ситуацій у методичці є творчі пізнавальні завдання. Ефективне формування історичного мислення та належна глибина засвоєння навчального матеріалу з історії можливі лише за умови систематичного використання в навчальному процесі творчих пізнавальних завдань. Але при цьому треба мати на увазі, що їм властиві певні закономірності побудови, розв'язання та використання.

Найбільш загальний вигляд ці закономірності знайшли в так званих аспектних проблемах історичної науки, методах історичного мислення та рисах творчої розумової праці. Аспектні проблеми відповідають на питання, яку саме проблему історичної науки відтворює те чи інше пізнавальне завдання. Методи історичного мислення вказують на те, як треба розв'язувати ту чи іншу проблему. При цьому відбувається формування тієї чи іншої риси творчого мислення. Розв'язання будь-якої пізнавальної задачі завжди починається зі встановлення причинно-наслідкових зв'язків між певними історичними фактами. При цьому обов'язково використовуватиметься такі методи, як встановлення причин за наслідками, статистичний метод або метод узагальнення фактичного матеріалу. При цьому відбувається формування таких рис творчого мислення, як "Самостійний перенос знань у нову ситуацію" та "Комбінування та перетворення раніше відомих методів діяльності про розв'язанні нової проблеми". Як приклад можна навести такі пізнавальні завдання.

1. Чому, випасаючи худобу, скіфи завжди кочували з півдня на північ і навпаки і ніколи не кочували із заходу на схід?

2. За свідченням етнографів, деякі стародавні племена знали два способи добування вогню: тертям та висіканням іскор. Але перший вони використовували тільки під час релігійних свят, а другим користувалася у повсякденному житті. Який зі способів добування вогню давніший? Свою думку обґрунтуйте.

3. За підрахунками вчених, книжковий фонд Київської Русі напередодні монголо-татарської павали нараховував 140-150 тисяч рукописних томів. Які висновки можна зробити на підставі цього факту?

На перший погляд здається, що всі щойно наведені пізнавальні завдання не мають між собою нічого спільного. Але це далеко не так. Справа в тому, що всі вони спрямовані на встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Так, розв'язуючи перше з наведених вище завдань, учні, навіть не усвідомлюючи цього, змушені будуть користуватися таким методом історичного мислення як "Встановлення причин за наслідками". З курсу географії школярі мають певні знання про природу та клімат України. На уроках історії школярі дізналися про те, що скіфи були кочівниками-скотарями. Саме тому вони й пересувалися з півдня на північ та навпаки. Таким чином, у процесі розв'язку цього завдання учні встановлюють міжпредметні зв'язки між курсами історії та географії. Зрештою це приведе до формування такої риси творчого мислення, як "Самостійний перенос знань в нову ситуацію".

Розв'язуючи завдання 2, учні поступово набуватимуть досвіду використання такого методу історичного мислення як "Узагальнення історичного матеріалу".

Завдання 3, як і два попередніх, спрямоване на встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Але при цьому використовується статистичний метод, оскільки висновок треба зробити на підставі наведених в умові цифр.

Таким чином, розв'язуючи найрізноманітніші пізнавальні завдання, учні поступово набуватимуть досвіду вирішення тих чи інших проблем історичної науки та використання певних методів історичної науки, рухаючись при цьому від найпростіших до найскладніших рівнів історичного мислення. Але при цьому треба мати на увазі, що не кожне завдання може бути доступним для того чи іншого учня.

Крім того, систематичне використання пізнавальних завдань в процесі навчання вчитиме школярів здійснювати такі операції формально-логічного мислення як порівняння, класифікація, аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, конкретизація та систематизація.